

Mark L. GRINBERG (Lorens)

Department of Slavic & Eurasian Languages & Literatures

University of Kansas

mlg@ku.edu

DE SE ZAVRŠAVA JUŽNOSLOVENSKI AREAL? NAPOMENE O PANONSKOM NARJEČJU POZNOGA PRASLOVENSKOG

U izlaganju se prikazuju refleksi praslovenskih akcenatskih opreka i osobita pažnja se dijeli praslovenskome starom akutu u kontekstu panonske prelazne zone pozne praslovenskoga jezika. U pitanju je relativno dugi opstanak uzlaznosti akuta u zahodnom arealu južnoslovenskih kao i dijela zapadnoslovenskih dijalekata te mogućih razloga za taj opstanak.

Ključne riječi: *akcentologija, praslovenski jezik, fonetika, supra-segmentne osobine, glotalizacija*

Ovom bih prilikom želio da se bavim akcentološkom problematikom poznoga praslovenskoga jezika. Danas ću da iznesem nekoliko opaski o rekonstruisanom starom akutu u praslovenskome i njegovom odrazu u središnjem i južnom slovenskom prostoru. Izlaganje je motivirano saradnjom sa dvojicom cijenjenih kolega u okviru projekta Enciklopedije slovenskih jezika i lingvistike. Sa dr Jasminom Hodžićem, čije izlaganje na Cetinjskim filološkim danima, u septembru dvije hiljade devetnaeste godine, o kvalitetu kratkih akcenata u bosanskom i crnogorskom jeziku me je impresioniralo, pripremamo članak o novoškavskoj akcentuaciji. Sa dr Sinišom Habijancem, slovakistom s Instituta Ľudovíta Štúra u Bratislavi, pripremamo članak o panonskom dijalektu praslovenskoga jezika, te smo na tu temu imali zajedničko izlaganje u aprilu ove godine (2021), i to na skupu povodom devedesetog rođendana velikog ruskog jezikoslovca Vladimira Antonoviča Dybova.

U rekonstrukciji praslovenskog jezika opšte je poznato da je refleks starog akuta skraćeni slog. Češki i slovački refleksi prikazani su u tabeli 1.

Tab. 1. Prasl. stari akut u slovenskim jezicima

prasl.	čš. Slč.	slv.	štok.	ru.
* <i>zdǫrvъ</i>	<i>zdravý</i>	<i>zdrāv</i>	<i>zdrāv</i>	<i>zdoróv</i>
* <i>brǣtrъ</i>	<i>brat(r), brat(r)a</i>	<i>brät, bráta</i>	<i>brät, bràta</i>	<i>brát, bráta</i>
* <i>obědъ</i>	<i>oběd obed</i>	<i>obèd, obéda</i>	<i>òbjed</i>	<i>obéd</i>

Skraćenje starog akuta je pretpostavljeno ili, bolje rečeno, očigledno, jer se u svakom primjeru radi o naslijedenom dugom vokalu. U tabeli navodimo neke uporedne indicije:

- češkom i slovačkom akutirani slog je kratak. U češkome ima izuzetaka i za današnje izlaganje oni su bitni.

- U štokavskome je akutirani slog kratak i silazan. Ako je stajao na nepravom slogu, prenesen je novoštokavskim povlačenjem za jedan slog ulijevo, pri čemu je novonastali neakcentovani slog kratak.

- U slovenačkome je akutirani slog kratak i silazan u jedinom ili zadnjem slogu. U nezadnjem slogu višesložnih riječi akcenat je dug i uzlazan. Uopšte uzevši, pretpostavlja se da se radi o sekundarnom duženju, jer je duženje najdosljednije u središnjim dijalektima. U perifernim dijalektima nalazimo ga u novim dugim slogovima s diferencijalnim refleksima (ševerni dijalekti) ili duženja uopšte nema (ševeroistočni dijalekti).

Posebno je i složenije pitanje da li je stari akut bio uzlazan. Jedan od dokaza za uzlaznost je slovenački uzlazni akcenat ili, kao što smo već videli, ovaj refleks nije direktan nastavak prvobitnog akcenta. O tome ću još govoriti u nastavku. U ruskome je indirektan dokaz naglasak na drugom slogu riječi s punoglasjem (tipa *zdoróv*). Zanimljivo je da su jedini dokaz za dužinu pod starim akutom u slovenskome posuđenice u mađarskom jeziku, jer mađarski dosljedno prenosi suprotnost između kratkih i dugih slogova. Slovenski su refleksi dati u drugoj tabeli.

Tab. 2. Refleks staroga akuta kao dugi slog u mađarskom

(U mađarskom akut označava dugi slog; naglasak je uvijek na prvom slogu.)

praslovenski	mađarski
* <i>lopáta</i>	<i>lapát</i> ‘lopata’
* <i>brátrъ</i>	<i>barátom</i> ‘drug, prijatelj’
* <i>besěda</i>	<i>beszéd</i> ‘govor’
* <i>oběďъ</i>	<i>ebéd</i> ‘ručak’
* <i>sqsěďъ</i>	<i>szomszéd</i> ‘sušed’

Ovi primjeri odnose se na doba prije 10. vijeka, ali ipak su važni zato što potvrđuju proces skraćivanja u zapadnoslovenskom i južnoslovenskom s obzirom na to da je u iščezlom panonskom dijalektu u vrijeme prvih dodira Slovenā i Mađarā stari akut zasigurno bio dug akcentat.

U zadnje vrijeme opet je skrenuta pažnja na dva dokaza o reliktu uzlaznosti starog akuta u današnjim govorima. Prvi je otkriće o „posebnom uzlaznom naglasku“ kod Bošnjaka u kladanjskom kraju, o kojem izvještava Remetić u članku objavljenom 2004. godine. Osnovni podaci u tabeli 3 prèuzeti su iz knjige Mata Kapovića (2015: 219).

Tab. 3. Odras posebnog uzlaznoga kratkog naglaska u kladanjskom kraju (priređeno prema Kapović, 2015: 219)

praslovenski	obični štokavski	govor kladanjskih Bošnjaka
* <i>vòdъ</i>	<i>vòdu</i>	<i>vòdu</i>
* <i>bába</i>	<i>bàba</i>	<i>bàba</i>
* <i>kòža</i>	<i>kòža</i>	<i>kòža</i>
* <i>vodǎ</i>	<i>vòda</i>	<i>vòda</i>

U ovim je odnosima implicitno da nije izgubljena suprotnost između naslijeđene silaznosti staroga cirkumfleksa i uzlaznosti starog i novog akuta u kratkom slogu. Nije isključeno da je u prethodnom dobu postojala suprotnost između dva tipa silaznosti u odnosu starog prema novom akutu.

Upravo takvu situaciju nedavno je potvrdio akcentolog Mihail Oslon, koristeći se podacima iz zapisa Jurja Križanića o čakavsko-kajkavskom jeziku Ozlja u 17. vijeku. Služeći se Križanićevim idiosinkretičkim bilješkama, Oslon je dokazao da je suprotnost sačuvana u kratkim jednosložnim riječima kao i u zadnjem slogu višesložnih riječi ispred pauze, kako je i prikazano u tabeli 4.

Tab. 4. Vrijednosti Križanićevih akcenatskih oznaka (priređeno prema Oslon, 2021)

praslovenski	Križanićeva oznaka	pretpostavljena vrijednost oznake
*brǎtrь	brǎt	bràt - kratki uzlazni
*nòvь	nòv	nòv – nesilazni
*čь(to)	čá, čmó, umó	čà, čtò, štò – (fonetski) uzlazni

Pri tome je bitna činjenica da upitne zamjenice poput чá, чтó, штó, kao i druge upitne zamjenice poput kada, nose istu oznaku kao brat, što je dokaz da su staroakutirane jednosložne riječi realizovane s uzlaznim akcentom koji nije istovjetan s akcentom kod riječi s novim akutom, npr. nòv.

Svima je vjerovatno poznato da slovenački jezik ima suprotnost uzlaznosti i silaznosti. Dugi uzlazni akcenat podjednako je odraz starog i novog akuta. O tome su osnovni podaci dati u 5. tabeli.

Tab. 5. Refleksi starog i novog akuta u slovenačkome

praslavenski	slovenački
*brǎtrь, *brǎtra	bràt, bráta
*nòvь, *nòvь	nòv, nóva

Slovenački uzlazni akcenat ima tu posebnost da je kontura tona „udubljena“ u naglašenom slogu te se vrhunac tona nalazi na početku prvog postakcenatskog sloga. U hrvatskome kajkavskom, što u kontekstu praslovenskoga novog akuta vrijedi i za posavsko štokavsko nárječje, čitava je uzlaznost realizovana u naglašenom slogu. To je prikazano u tabeli 6.

Po mojem tumačenju ova je razlika rezultat nekadašnje glotalizacije staroakutskog naglaska. Radi se o tome da je, prvo, stari akut prvobitno bio uzrokovan indoevropskim laringalom te, drugo, da glotalizacija uzrokuje krivulju tonske linije prema dolje. Shodno tome zaključujem da je u slovenačkom uzlazna kontura posljedica izjednačavanja starog i novog akuta.

Tab. 6. Instrumentalne vrijednosti silaznih i uzlaznih tonova u slovenačkome i kajkavskome (Greenberg, 2007: 78; podaci iz Srebot Rejec [1988: 108ff] i Lehiste i Ivić [1986: 83ff])

	Silazni akcenat		<u>Uzlazni akcenat</u>	
	Naglašeni slog	1. slog po naglasu	Naglašeni slog	1. slog po naglasu
Slovenački (Ljubljana)	125 ↗ 155/.10s.	130 ↘ 110	100 ↗ 110/.10 s.	125 ↘ 110
Hrvatski (kajkavski, Donja Pušća)	120 ↗ 128/.10 s. ↘ 113/.19	116 ↘ 112	120 ↗ 127/.18 s. ↘ 120	120 ↘ 112

su tonemski sistemi u slovenačkim koruškim govorima, uz neke zanimljive detalje. Za danas bih pomenuo jedino da je u govorima, u kojima se gubi tonska suprotnost, nova zadana kontura naglaska uzlazna (prema Priestly i Lundberg). Sličan je fenomen zabilježen u haloškom dijalektu panonskoga nárječja u istočnoj Sloveniji (Lundberg).

Manje poznato je da ima akcenatskih sistema đe je uzlazna akcenatska kontura uopštena izvan južnoslovenskoga areala. Kao primjer bih iznio slučaj konture zabilježene na nivou riječi kao i rečenice u južnočeškom dijalektu u okolini Plzenja. Ova je pojava poznata u češkoj dijalekatskoj literaturi pod nazivom „plzeňské zpívání“. Primjer ove konture dat je u tabeli 7. Bitno je da tonska krivulja – jasno da se radi o fonetskoj posebnosti – upadljivo odgovara onoj koju sam opisao za slovenački uzlazni akcenat.

Tab. 7. Plzeňjska kontura „plzeňské zpívání“ (Holub i Greenberg, 2013: 165; prema Voráč, 1955)

1.	<i>to víte, že sme bili</i>		<i>za dlu že ní</i>		
			‡	‡	‡
2.	<i>nevjestu</i>	<i>vy ku po va li</i>			
			‡	‡	‡
3.	<i>to sem</i>	<i>taki</i>	<i>tan co va la</i>		
			‡	‡	‡
4.	<i>já kúkám</i>	<i>co za pis u je te</i>			
			‡	‡	‡

1. znate što smo bili dužni
2. otkupili su mladu
3. i ja sam plesala
4. gledam šta bilježite

Ovom prilikom bih jedino želio da pokažem da imamo svjedočanstvo o prirodni starog akuta u širokom području od štokavskoga nárječja preko slovenačkoga sve do češkog jezika. Ono što je pritom novo jeste, prvo, da postoji indirektan dokaz u obliku mađarskih posuđenica da je stari akut bio dug čak i u novonaseljenom slovenskom području Panonije odnosno Karpatskog basena; i drugo, da je stari akut bio uzlazan, te da o tome postoje diréktna i indiréktna svjedočanstva, premda većina prímjera u slovenskoj građi ukazuje na skráćeni silazni náglasak.

Literatura

- Greenberg, Marc (2007). „Phonetic evidence for the development of the „acute“ tone in Slavic“. *Tones and Theories: Proceedings of the International Workshop on Balto-Slavic Accentology*, ed. Mate Kapović and Ranko Matasović, 75–87. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Hodžić, Jasmin (2019). „Kvalitet kratkih akcenata u bosanskom i crnogorskom jeziku“. Video izlaganja za *Cetinjske filološke dane III*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost. <https://youtu.be/pGBQX5LgCkA>

- Holub, Zbyněk and Marc L. Greenberg (2013). „A Circum-Pannonian Word-Prosodic Parallel: Paroxytonic Accent in the South-West Bohemian Dialect“. *Jezikoslovni zapiski* 19/2: 11–26.
- Hyman, Larry M. (2009). „How (not) to do phonological typology: the case of pitch-accent“. *Language Sciences* 31 (2009) 213–238.
- Kapović, Mate (2015). *Povijest hrvatske akcentuacije. I. Fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Lehiste, Ilse and Pavle Ivić (1986). *Word and sentence prosody in Serbocroatian*. Kejmbridž, Masačusets: MIT Press.
- Lundberg, Grant H. (2001). „Typology of Tone Loss in Haloze, Slovenia: an Acoustic and Autosegmental Analysis“. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 3: 169–189.
- Lundberg, Grant H. and Tom Priestly (2009). „Pitch Opposition in Sele: Slovene Tone Loss in Austrian Carinthia“. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 7: 3–28.
- Oslon, Mihail (2021). „Eščë odin dovod v pol’zu voshodjaščego kontura praslavjanskogo starogo akuta“. *Jezikoslovni zapiski* 27: 203–212.
- Srebot-Rejec, Tatjana (2012). *Word accent and vowel duration in standard Slovene: an acoustic and linguistic investigation*. Minhen: Otto Sagner.
- Voráč, Jaroslav (1955). *Česká nářečí jihozápadní: studie jazykově zeměpisná* 1–2. Prag: Československá akademie věd.

CETINJSKI FILOLOŠKI DANI III

Urednik

Novica Vujović

Uređivački odbor:

Adnan Čirgić (Podgorica), Milorad Nikčević (Osijek), Aleksandar Radoman (Podgorica),
Milica Lukić (Osijek), Milan Marković (Cetinje), Людмила Васильєва (Львів),
Boban Batrićević (Cetinje), Jelena Šušanj (Podgorica), Sanja Orlandić (Nikšić),
Irena Jaros (Łódź), Mieczysław Dziekonski (Erfurt),
Искра Христова-Шомова (София), Vožidar Jezernik (Ljubljana),
Vrinda Chidambaram (California), Andrew B. Wachtel (Бишкек),
Ani Kokobobo (Kansas), Martin Henzelmann (Hamburg), Előd Dudás (Budapest)

Recenzenti:

John K. Cox, Dept. of History, Philosophy, and Religious Studies, North Dakota State University
Adnan Čirgić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje
Christoph Giesel, Institut für Slawistik und Kaukasusstudien, Friedrich–Schiller–Universität Jena
Ivo Goldstein, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Marc L. Greenberg, Department of Slavic & Eurasian Languages & Literatures, University of Kansas
Ranko Matasović, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zagreb
Victor A. Friedman, Department of Slavic Languages and Literatures, University of Chicago
Novak Kilibarda, Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje
Ljiljana Pajović–Dujović, Filološki fakultet Univerziteta Crne Gore
Marko Snoj, Institut za slovenski jezik Frana Ramovša i Slovenska akademija znanosti in umetnosti
Emil Tokarz, Uniwersytet Śląski w Katowicach
Tina Varga–Oswald, Odsjek za hrvatski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayer u Osijeku
Domagoj Vidović, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Zagreb
Nenad Vujadinović, Fakultet umjetnosti Univerziteta Donja Gorica – Podgorica
Mateo Žagar, Katedra za staroslavenski jezik i hrvatsko glagoljaštvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Cetinjski filološki dani III

zbornik radova s naučnoga skupa održanog na Cetinju
2. i 3. septembra 2021.

KU
Department of
Slavic and
Eurasian
Languages &
Literatures

FCJK

Cetinje, 2022.

SADRŽAJ

Dejan AJDAČIĆ Komparatistički aspekti proučavanja slovenske književne futurofantastike	7
Николай АРЕТОВ Отсъствието на бляна по невидяна красавица в българската литература от XIX век	19
Bojan BELIĆ :אין כל קדש תחת השמש: Gender Nondiscriminatory Language Debates in Present-Day Serbia	31
Roman BOBRYK Metapoetyckie wątki w poezji Wisławy Szymborskiej	57
Robert BONJKOVSKI Fonemi /Ś/ i /Ž/ u poljskom i crnogorskom jeziku	67
Svetlana ČABARKAPA Slobodan Vukanović – moderni poetski i narativni glas u crnogorskoj književnosti za đecu	77
Aleksandar ČILIKOV Prilog proučavanju i istraživanju seoskih hramova na području opštine Cetinje	91
Helena DRAGIĆ Mitonimi u Hrvatskoj i slavenskoj onomastici u kontekstu mitologije	101

Marko DRAGIĆ Tradicijske priče o hercegu Stipanu Vukčiću Kosači	117
Előd DUDÁS Crnogorski jezik u mađarskoj (naučnoj) javnosti	139
Mječislav ĐEKONJSKI Udio nacionalne akademije u definisanju jezičkoga identiteta u Crnoj Gori	149
Suada A. DŽOGOVIĆ Scientific, literary and cultural-educational opus of academician Alija Džogović	159
Sibelan FORRESTER Kakva pitanja nastaju u postupku pjesničkog prijevoda? (Na materijalu iz prijevoda pjesama Marije Knežević sa srpskog na engleski jezik).	169
Mark L. GRINBERG Đe se završava južnoslovenski areal? Napomene o panonskom narječju poznoga praslovenskog.	177
Dinko GRUHONJIĆ Mediji u Srbiji i propagandne kampanje protiv Crne Gore i Crnogoraca	185
Martin HENZELMANN Семиотички пејсаж у заштићеним подручјима Србије	195
Искра ХРИСТОВА-ШОМОВА Словата за Рождество Богородично и Въведение Богородично в јужнославјанските панигирици	221
Sadik IDRIZI ALJABAK Emocionalno-ekspresivna leksika u narodnoj poeziji šarplaninske gore	235

Alen KALAJDŽIJA Bosnevijski (alhamijado) bjelopoljski autor Mehmed Čatib Akova (bjelopoljac)	251
Sofija KALEZIĆ Književno stvaralaštvo Čeda Vulevića	267
Mate KAPOVIĆ Bilješke o akcentološkim istraživanjima u Crnoj Gori	285
Marija KRIVOKAPIĆ Putopisi o Crnoj Gori u periodu između Prvog svjetskog rata i 2006. godine	303
Josip LISAC Hrvatski intelektualac Kruno Krstić	323
Milan MARKOVIĆ Poetizacija vremena u romanima Dragana Nikolića.	333
Hasnija MURATAGIĆ-TUNA Nešto o prihvatanju i neprihvatanju promjena u jeziku	343
Jasmina NIKČEVIĆ Simbolika crnogorskog motiva u Balzakovom romanu <i>Seljaci</i>	369
Ismail PALIĆ Nešto napomena o modalnim glagolima u bosanskome jeziku	379
Душан-Владислав ПАЖЋЕРСКИ Језичка политика у кашупском језику од 19. века до 2. Светског рата. Почеди кашупске језичке политике – Флорјан Цејнова, Хјероњим Дердовски и Стефан Рамулт	399

Alen KALAJDŽIJA Bosnevijski (alhamijado) bjelopoljski autor Mehmed Ćatib Akova (bjelopoljac)	251
Sofija KALEZIĆ Književno stvaralaštvo Ćeda Vulevića	267
Mate KAPOVIĆ Bilješke o akcentološkim istraživanjima u Crnoj Gori	285
Marija KRIVOKAPIĆ Putopisi o Crnoj Gori u periodu između Prvog svjetskog rata i 2006. godine	303
Josip LISAC Hrvatski intelektualac Kruno Krstić	323
Milan MARKOVIĆ Poetizacija vremena u romanima Dragana Nikolića.	333
Hasnija MURATAGIĆ-TUNA Nešto o prihvatanju i neprihvatanju promjena u jeziku	343
Jasmina NIKČEVIĆ Simbolika crnogorskog motiva u Balzakovom romanu <i>Seljaci</i>	369
Ismail PALIĆ Nešto napomena o modalnim glagolima u bosanskome jeziku	379
Душан-Владислав ПАЖЋЕРСКИ Језичка политика у кашупском језику од 19. века до 2. Светског рата. Почеди кашупске језичке политике – Флорјан Цејнова, Хјероњим Дердовски и Стефан Рамулт	399

Olivera POPOVIĆ Crna Gora u italijanskom putopisnom časopisu <i>Giro del Mondo</i>	419
Aleksandar RADOMAN O najranijem zapisu južnoslovenske usmene pjesme	443
Jakov SABLJIĆ Meanings of the Fairy Tale <i>Beauty and the Beas</i>	453
Jelena ŠUŠANJ Standardni jezik kao poprište manipulacija – prilog jednoj polemici	477
Alla TATARENKO Muzička komponenta postmodernog interteksta i njena funkcija u srpskoj i hrvatskoj književnosti 21. veka	511
Ljudmila VASILJEVA Udžbenik kao važno sredstvo upravljanja nastavnim procesom (na primjeru udžbenika „Crnogorski jezik“ za gimnazije)	531
Vukota VUKOTIĆ Crkvene prilike u Duklji do XII vijeka	539
Благојка ЗДРАВКОВСКА-АДАМОВА Реченичната супституција како кохезивна врска во македонскиот јазик	561
Andrew WACHTEL Ivo Andrić and Miroslav Krleža: A life-long literary rivalry	579
PRILOZI	593

Cetinjski filološki dani III

Cetinjski filološki dani

III

FCJK

FCJK

